

Кушнірова Т.В. Образ героя-наратора як жанрова домінанта роману Є.Зам'ятіна «Ми» / Т.Кушнірова // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки: Філологічні науки. – 2011. - №13. – С.76-80.

УДК 821.161.1-31.09

Кушнірова Т.В.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри зарубіжної літератури
Полтавського національного педагогічного
університету імені В.Г.Короленка

ОБРАЗ ГЕРОЯ-НАРАТОРА ЯК ЖАНРОВА ДОМІНАНТА РОМАНУ Є.ЗАМ'ЯТИНА «МИ»

У статті проаналізовано образ героя-наратора як жанрової домінанти роману Є.Зам'ятіна «Ми». Розглянуто структуру та функції образу героя-наратора, його вплив на жанровий зміст твору. Визначено провідні мотиви роману, а також стильові стратегії, зумовлені нарративною структурою. Показано зв'язок твору Є.Зам'ятіна з традиціями світової літератури й встановлено новаторство митця.

Ключові слова: образ, нарація, жанр, стиль, домінанта, хронотоп, традиція.

Кушнірова Т.В. Образ героя-наратора как жанровая доминанта романа Е.Замятина «Мы»

В статье рассматривается образ героя-наратора как жанровой доминанты романа Е.Замятина «Мы». Рассматривается структура та функции образа-наратора, его влияние на жанровое содержание произведения. Выделяются основные мотивы романа, а также стилевые стратегии, обусловленные нарративной структурой. Показана связь произведения Е.Замятина с традициями мировой литературы и новаторство писателя.

Ключевые слова: образ, наррация, жанр, стиль, доминанта, хронотоп, традиция.

Kushnirova T.V. The image of the hero-narrator as a genre dominant of the E. Zamyatin's novel «We».

The article deals the image of the hero-narrator as the dominant genre of the novel E. Zamyatin's «We». Consider the structure and the functions of the narrator's image, his influence of the genre content of composition. Highlighted the main motives of the novel, as well as stylistic strategies,

due to the narrative structure. Shows the relationship E. Zamyatin's novel with the traditions of world literature and writer's innovative.

Keywords: image, narration, genre, style, dominant, chronotope, tradition.

Постановка наукової проблеми та її значення

Творчість російського письменника Є.І.Зам'ятіна (1884-1937) внаслідок ідеологічних заборон тривалий час була невідомою широкому колу читачів, лише наприкінці 1980-х років спадщина письменника повернулася до своїх шанувальників й одразу привернула увагу літературознавців і критиків. У полі зору науковців (О.Бардишевої, Л.Геллера, Л.Довгополова, Ло Ливей, О.Михайлова, В.Евсєєва, Т.Давидової, М.Резун, О.Ніколенко та ін.) опинилися проблеми мови, стилю, жанру письменника, однак ґрунтовного аналізу жанрово-стильових особливостей творчості письменника ще не було здійснено у сучасному літературознавстві. Крім того, не до кінця проясненими залишилися наративні стратегії митця в галузі роману. Тож ми маємо на меті провести детальне дослідження роману Є.Зам'ятіна «Ми», проаналізувати образ наратора й встановити його вплив на жанровий зміст і форму твору.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження

Роман Є.Зам'ятіна «Ми» (1920) має довгу історію повернення до читача, оскільки має різко виражений антиутопічний характер, що призвело до критики з боку радянського літературознавства. Жанр твору визначити досить складно, оскільки в ньому поєднуються ознаки різних жанрових форм – любовного, психологічного, філософського, фантастичного роману, «роману про роман» [4; 6], «тексту-матрьошки» [1, 7] тощо. Г.Струве стверджував, що у романі «Ми» наявні елементи «авантюрного роману, наукової фантазії в дусі Г.Веллса і сатиричної утопії» [7, 153]. Твір побудований так, що «розкодувати» його можна, лише зіставивши з різними жанровими структурами. На наш погляд,

визначальним у жанровій структурі твору є його синтетизм, у якому певні складники є домінантними.

Жанровою особливістю роману Є.Замятіна є віддалений від реальності, фантастичний хронотоп, що моделює світ майбутнього, позбавлений матеріальних проблем. Людина в утопічному світі не має фізіологічних проблем, що досягається шляхом ліквідації індивідуальних свобод. Суспільство досягло матеріального максимуму та зупинилося в своєму розвитку, опинившись у духовному та соціальному вакуумі. Герой роману Д-503 серед кращих науковців фантастичної країни працює над створенням Інтегралу, космічного снаряду, здатного досягти інших світів та донести до них знання про абсолютну державу. «Вам предстоит благодетельному игу разума подчинить неведомые существа, обитающие на иных планетах – быть может, ещё в диком состоянии свободы. Если они не поймут, что мы несём им математически безошибочное счастье, наш долг заставит их быть счастливыми» [2, 307]. Образ Інтегралу набуває в структурі роману статусу символу й надає романному полотну ознак наукової фантастики. Довкола побудови Інтегралу вибудовується сюжет та розгортається любовний та психологічний конфлікти. Даний образ виконує не лише сюжетоутворювальну функцію, але й імагогічну, оскільки у формі монологічної дискусії герой осмислює можливість існування «нового світу» та «нової людини», що характерно для доби «порубіжжя».

Час роману є особливим і не відповідає перебігу часу реального, символізуючи стан поза часом. Оповідь ведеться у формі щоденника, тому сюжетний час коректується автором і характеризується «розщепленням», оскільки дуальною є позиція наратора. Оповідач знаходиться на душевному роздоріжжі, ставить безліч риторичних запитань, що залишаються без відповіді, проголошує нав'язні сентенції. Сильовою домінантою роману є монологічне мовлення, що сприяє розкриттю головної проблеми твору – право людини на вільний життєвий вибір. Просторова дискретність впливає на наративний час та дозволяє акцентувати увагу на глибинних переживаннях персонажа, поступально

відтворює зародження самосвідомості. Нотатки Д-503 – рефлексія, спроба усвідомлення себе в соціумі. Герой мав на меті створити об'єктивно-оповідний зразок епічної творчості, однак у процесі «появи душі» записи набувають суб'єктивно-ліричної форми й стають щоденником. «Роман про роман» [4] – одна із жанрових особливостей замятінського тексту.

Головний герой, Д-503, творить текст безпосередньо у контакті із читачем, деталізуючи коливання й зміни своєї свідомості. Спочатку записи набувають ознак щоденника-хроніки. К.Скороспелова зазначає: «Обравши форму нотаток, які автор, мешканець «Блаженної країни», надсилає своїм «диким предкам», Замятін обертає традиційний для утопії статичний опис на діалог – діалог «майбутнього з минулим» – природного світу зі світом штучно створеним» [6, 21]. Первісна функція, яку виконують щоденникові записи, суперечить природі щоденника, оскільки дана форма передбачає сповідальний характер. Герой змальовує із математичною точністю утопічне суспільство, його оповідь має описовий характер. Однак із часом щоденникові нотатки набувають інтимності та переорієнтовуються на відтворення духовних переживань особистості. Форма щоденника передбачає існування лише одного ракурсу бачення, що відтворюється одним наратором. Картини життя Єдиної Держави і події, які мають місце, фіксуються свідомістю Д-503 і відтворюються на сторінках щоденника. Оповідь від першої особи надає сповіді суб'єктивності та неупередженості.

Хронікальна форма оповіді з часом, після появи нового «я» Д-503, змінюється на сповідальну, оскільки герой хоче показати «всего себя, до последнего смолотого винтика, до последней лопнувшей пружины» [2, 437]. Нотатки нерозривно пов'язані з динамікою образу героя й відтворюють його світобачення, стають «куском самого себя» [2, 418]. Структуру оповіді знаменують стійкі жанрові ознаки: відтворення процесу творення самого тексту, автокоментування, безпосереднє звернення до читачів, діалог із читачем, ліричні відступи з поясненнями, щоденникова форма, оповідь від першої особи, що впливають на жанровий зміст роману. Дана оповідна стратегія дозволяє

реципієнту акцентувати увагу на процесі творення тексту та еволюції героя-наратора загалом.

Образ самого роману стає важливим предметом деталізації сюжету (рукопис лежить на столі, однак герой змушений ховати його; сльози О-90 капають на сторінки тексту; І-330 кидає на нього панчохи) і виконує сюжетоутворювальну функцію, оскільки текст певним чином впливає на долі персонажів. Рукопис читається, на автора доносять, І-330 впевнена у зраді Д-503, що призводить до фатальних наслідків (Д-503 піддається Великій Операції, коли хірургічним шляхом видаляється «центр фантазій», а І-330 потрапляє до Газового Дзвону). Передчуваючи свою загибель, герой прощається із уявними читачами на сторінках щоденника: «Я ухожу – в неизвестное. Это мои последние строки. Прощайте – вы, неведомые, вы, любимые, с кем я прожил столько страниц, кому я, заболевший душой, – показал всего себя, до последнего смелого винтика, до последней лопнувшей пружины...я ухожу»; «Я не могу больше писать – я не хочу больше!» [2, 457]. У процесі творення тексту із автором відбувається метаморфоза, оскільки з математика він перетворюється на художника. Порятунком О-90, її втеча за межі Єдиної Держави, за Зелену Стіну, вселяє надію на нездоланність духу і зародження нового руху задля спасіння людства.

Стильовою особливістю роману є його математична філософія: будь-яку сентенцію герой осмислює як аксіому: «Свобода и преступление так же неразрывно связаны между собой, как... ну, как движение аэро (засіб для польотів – Т.К.) и его скорость: скорость аэро= 0, и он не движется; свобода человека = 0, и он не совершает преступлений. Это ясно. Единственное средство избавить человека от преступлений – это избавить его от свободы» [2, 330]. Портретною особливістю І-330, яку неодноразово виділяє герой-наратор, є «ікс», який твориться складками рота і брів, що у математичній науці стає символом незвіданого, загадкового. Особа І-330 зацікавила героя, дала можливість подивитися на дійсність інакше, з іншого ракурсу. Кожного із «номерів» оповідач портретує за допомогою деталі: «брызжащие губы» і «губы-ножницы», «двойко

изогнутая спина» і «раздражающий икс». Крізь призму бачення персонажа вибудовується цілий асоціативний ряд, пов'язаний із образом героїні О-90: епітет «круглий», повторюється в номері героїні двічі й асоціюється із домом, спокоєм, материнством, що проглядаються у деталях портрету (пухкі руки нагадують складки на дитячих зап'ястках тощо). Регулятором самооцінки Д-503 є його усвідомлення себе грамом у тонні, що сприяє відображенню процесу нівеляції особливості. Однак протягом оповіді цінності героя змінюються, його внутрішня складова прогресує, з'являється, за словами лікарів, «душа».

Мотив душі як мірила цінності особистості є провідним і таким, що впливає на імагологію твору загалом. Особистість без душі – це «номер», що безвільно проживає життя у щасливому забутті. Герой роману завдяки зустрічі з І-330 протягом оповіді усвідомлює свою індивідуальність і знаходить «душу». «...Эта нелепая «душа» – так же реальна, как моя юнифа, как мои сапоги – хотя я их и не вижу сейчас. И если сапоги не болезнь – почему же «душа» болезнь?» [2, 374]. Зародження душевної хвороби починається з моменту залучення героя до мистецтва (І-330 майстерно виконувала музичні фрагменти Скрябіна), що стає в романі символом духовності, культури, уособленням гармонії, яка не пізнається математичним тлумаченням. «Села, заиграла. Дикое, судорожное, пестрое... и, конечно, они, кругом меня, правы: все смеются. Только немногие... но почему же и я-я? Да, эпилепсия – душевная болезнь – боль.. Медленная, сладкая боль, укус – и чтобы ещё глубже, ещё больнее. И вот, медленно – солнце. Не наше, не это голубовато-хрустальное и равномерное сквозь стеклянные кирпичи – нет: дикое, несущееся, палящее солнце – долой всё с себя – все в мелкие клочья...» [2, 318]. І-330 заронила в душу героя зерно культури, вказала на нові моральні пріоритети. Любовний сюжет, за словами Є.Замятіна, полягає в осмисленні особистістю свого місця у суспільстві, пошуку прав і свобод, можливості побудови кращого майбутнього. Звичайна земна історія наповнюється в романі онтологічним змістом, оскільки кохання – це прояв людської природи, незмінна складова життя, яка матиме місце протягом всього періоду існування цивілізації.

Одним із провідних у романі є мотив скла, що символізує парадоксальне поєднання вимушеної «публічності» існування із самотністю людей, оскільки скло не лише пов'язує, але й стає певним бар'єром поміж живими істотами. Складні кімнати порівнюються героєм із трунами, тобто місто майбутнього постає як сукупність трун, що надає трагізму створеній митцем картині світу. У «скляному раю» опинилося все – будинки, мости, Зелена Стіна. Навіть людина видається прозорою і не відкидає тіні: «Вот я сейчас шел по проспекту, и впереди меня человек, и от него – тень на мостовой. И понимаете: тень – светится. И мне кажется – ну вот я уверен – завтра совсем не будет теней, ни от одного человека, ни от одной вещи, солнце – сквозь все...» [2, 429]. Мотив скла пов'язаний із мотивом крихкості, штучності, рукотворності, оскільки Єдина Держава побудована саме за такими принципами. У поетиці роману визначальними є мотиви спрощення: номер замість імені (Д-503, І-330, О-90, R-13 та ін.); складні кімнати-клітки, відділені одна від одної шторами; сіро-голубі юніфи – одяг, що знищує індивідуальність; прогулянки у шеренгах не допускають самотійності; кохання з рожевими талонами знищує саме єство людини.

Жанрові ознаки «роману про роман» важливі при розгляді психологічної лінії роману, оскільки для аналізованого твору константним є психологізм оповіді. Творячи текст у безпосередньому контакті з читачем, автор долучає реципієнта до психології героя, що робить його не лише співучасником процесу творення роману, але й свідком психологічних зрушень Д-503. З часом в оповіді домінантним стає становлення духовного світу особистості. Ознаки «роману про роман» акцентують увагу на процесі внутрішньої еволюції головного героя. Із розвитком сюжету суб'єктивна оповідь перетворюється на внутрішній монолог. Свідомість Д-503 стає ареною боротьби різновекторних начал і актуалізує у романі принцип вільного поєднання різнорідних фрагментів тексту передовсім за допомогою ритму, системи лейтмотивів, повторення подій, ситуацій, деталей.

Значну роль у поетиці роману Є.Зам'ятіна відіграє система лейтмотивів, яка й робить текст єдиною змістовною структурою. Лейтмотиви «створюють у

процесі проходження через текст приховану автономну систему, що підстилає зовнішній рух сюжету, вступає із ним у глибинні смислові стосунки і надає йому насамкінець символічної глибини, багатшаровості та багатозначності» [5, 297]. Жанровою особливістю замятінського тексту є використання «візуальних» лейтмотивів, що передбачає створення певних «картин», характерних для різних просторових шарів роману. Таку особливість мотивної організації твору помітили дослідники, зокрема В.Келдиш зазначав: «Все в образі та через образ, передовсім зоровий; внутрішнє у зовнішньому, наочному – «родова» властивість замятінського стилю. Письменник зацікавлений у «зоровому лейтмотиві», який «проростає коренями через абзаци, сторінки», проходить від початку і до кінця оповіді, метафорично розкриваючи його сутність» [3, 19]. Митець створює візуальні лейтмотиви, які символізують певні сторони людського існування. Таємничі кімнати Стародавнього Будинку стають символом людського існування загалом, уособленням здобутків людської раси, Зелена Стіна стає своєрідним нездоланим бар'єром, що поділяє антагонічні сили, образ Благодійника є уособленням влади тощо.

У тексті Є.Замятіна виявляються й біблійні мотиви, які стають жанровими константами роману. Щоденник героя містить сорок записів, що є символічним, оскільки сорок – число сакральне: сорок днів продовжувалися блукання Христа в пустелі, сорок років тривали страждання єврейського народу і т.д. Сорок днів в історії Д-503 – історія віднайдення і втрати ним живої душі, індивідуальності, історія його уподібнення машині. Вік головного героя наближається до віку Христа (автор наголошує, що Д-503 було 32 роки), до переломного моменту, коли необхідно зробити життєвий вибір. На думку героя, він йде правильним шляхом, не піддається спокусам, його дії виважені та логічні. Другорядним образом, але напрочуд значущим, є образ Благодійника, що корелює з образом Великого Інквізитора. Із його вуст лунає притча, яка виправдовує катів Христа: «Вспомните: синий холм, крест, толпа. Одни – вверху, обрызганные кровью, прибывают тело к кресту, другие внизу, обрызганные слезами, смотрят. Не

кажется ли вам, что роль тех, верхних – самая трудная, самая важная...» [2, 449]. Роздуми Благодійника зароджують зерна сумнівів у душі Д-503, докази видаються слухними й призводять до трагедії. Вся ідеологія Єдиної Держави розкривається автором крізь біблійні алюзії й ремінісценції: «Мы» – от бога, а «Я» – от диавола» [2, 392]. Функцію Бога опановують мешканці держави, вибудовуючи Рай на землі. На це натякає І-330 при знайомстві з Д-503: «Вы так вдохновенно все озирали – как некий мифический бог в седьмой день творения. Мне кажется, вы уверены, что и меня сотворили вы, а не кто иной» [2, 310]. Через апеляцію до біблійних мотивів, Є Замятін стверджує думку про те, що суспільство творить нову релігію – ідеологію Єдиної Держави, яка виправдовує доноси та жертвоприношення. У фіналі утопії виникає образ зруйнованої церкви, що є пересторогою, застереженням від насильства. Звернення до біблійних мотивів виводить сюжет на філософський рівень й містить категорію надії на можливе воскресіння особистості.

Висновки й перспективи подальшого дослідження

Таким чином, хоча творчість Є.Замятіна є достатньо вивченою, питання жанрової природи роману залишається відкритим. Антиутопія «Ми» поєднує різні жанрові тенденції й стратегії, які утворюють нову цілісну структуру. На нашу думку, макроструктуру оповіді визначають стійкі ознаки «роману про роман», оскільки оповідь твориться у процесі розгортання сюжету. Герой-наратор пише поему, яка має ознаки щоденника-хроніки, але з часом оповідь перетворюється на ліричну сповідь про становлення особистості. Форма оповіді впливає на жанровий вид роману, в якому домінантними є ознаки «роману про роман»: автокоментар, діалог із читачем, суб'єктивна форма оповіді, хронологічний виклад подій тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Давыдов С. «Тексты-матрешки» Владимира Набокова / С.Давыдов. – СПб.: Кирцидели, 2004. – 158с.
2. Замятин Е. Избранное / Е.Замятин. – М.: Правда, 1989. – 462с.

3. Келдыш В.А. Е.И.Замятин/ В.А.Келдыш // Замятин Е. Избранные произведения: повесть, рассказы, сказки, роман, пьесы. – М.: Советский писатель, 1989. – С.12-36.
4. Мун Чжун Ил. Жанровая проблематика и поэтика романа Е.Замятина «Мы»: дисс...канд.филол.наук: 10.01.02 / Мун Чжун Ил. – М., 2007. – 142с.
5. Силард Л. К вопросу об иерархии семантических структур в романе XX века. «Петербург» А.Белого и «Улисс» Джеймса Джойса / Л.Силард // Hungaroslavica, Budapest. – 1983. – С.297-313.
6. Скороспелова Е.Б. Замятин и его роман «Мы»: в помощь преподавателям, старшеклассникам и абитуриентам / Е.Б.Скороспелова – М.: Изд-во МГУ, 2002. – 80с.
7. Струве Г. Новые варианты «Шигалевщины»? О романах Замятина, Хаксли и Орвела / Глеб Струве // Новый журнал. – №30. – 1952. – С.152-163.